

УДК 001.891:63(477)

Віктор Соколов,
кандидат історичних наук, доцент

Розвиток історико-наукознавчих досліджень з аграрних наук у Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН України за останнє десятиріччя

Проаналізовано особливості становлення та розвитку історико-наукознавчих досліджень у сфері аграрних наук у незалежній Україні. Досліджено науковий потенціал окремих установ Національної академії аграрних наук України, зокрема Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки, досягнення та результати наукових студій з історії аграрних наук.

Ключові слова: аграрні науки, історія, історико-наукознавчі дослідження, історіографія, бібліографія, джерелознавство, Україна.

Історико-наукознавчі дослідження традиційно займають важливе місце в системі знань будь-якої науки, оскільки часто знаходяться на перехресті кількох галузей наук, акумулюючи знання з історії, історіографії, джерелознавства та інших спеціальних історичних дисциплін, а також тієї чи іншої галузі науки, де окреслено предмет та об'єкт дослідження. Досить плідними в цьому плані є наукові студії, які розвивалися останнім часом у сфері аграрних наук. Особливо активні розвідки проводилися з історії землеробства, що для українців є однією з найважливіших галузей знань у дослідженні історії українського народу [9, 11].

Взаємодія наук про сільське господарство з історією є особливо важливою у контексті потреби створення повноцінної джерельної бази досліджень аграрної науки. Адже здобутки науки про сільське господарство як системи, що має розвиватися динамічно, безпосередньо пов'язані з організацією науки та особистісним фактором прогресу — діяльністю вчених. Важливе значення у цьому має проведення відповідних історико-наукознавчих досліджень [2, 20]. Варто відзначити, що нині їхня комплексна реалізація здійснюється на базі Національної академії аграрних наук України (НААН України — з 2010 р.) та її структурного підрозділу — Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України (ДНСГБ НААН України), яка до 2003 р. називалась Центральною науковою сільськогосподарською бібліотекою (ЦНСГБ).

Українська аграрна наука була започаткована ще у XIX ст., коли галузева освіта й науково-дослідна діяльність здійснювалися у рамках загального процесу формування сільськогосподарських наук. Інституціоналізація власне наукової роботи була, зокрема, пов'язана з організацією Товариства сільського господарства Південної Росії (1828), Південно-російського товариства заохочення землеробства й сільської промисловості в Києві (1895), Українського наукового товариства в Києві (1907), Київського агрономічного товариства (1909) та інших [2, 20]. У період після 1917 р. вагомий внесок у розвиток наукових досліджень в аграрній сфері здійснили Сільськогосподарський навчальний інститут в Одесі (рік заснування — 1919), започаткований А. Сапегіним, Інститут селекції в Києві (1922), спеціальні кафедри сільськогосподарських інститутів, галузеві науково-

дослідні станції, науково-технічні секції "Всеробітземлісу", Всеукраїнського бюро з дослідної сільськогосподарської справи. Формування упродовж 20-х рр. XX ст. мережі галузевих науково-дослідних інститутів — у Харкові, Одесі, Києві та інших містах — стало міцним підґрунтям для формування української наукової школи аграріїв та, зрештою, для створення 22 травня 1931 р. Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН) як головного координуючого центру [21, с. 16]. У повоєнний час на базі ВУАСГН 30 грудня 1956 р. відкрилася Українська академія сільськогосподарських наук, до складу якої увійшла Українська сільськогосподарська академія як навчальний заклад.

У 80-х рр. XX ст. в Україні склалися кілька наукових центрів, де досліджувалися аграрні проблеми. Важливим осередком дослідження розвитку сільського господарства в Україні став Інститут історії України Академії наук України, де були створені групи з розроблення проблем розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні у 20—30-х рр. XX ст. (науковий керівник — доктор історичних наук, професор С. Кульчицький) та аналізу процесів розвитку аграрного сектору України у 70—90-х рр. (науковий керівник — доктор історичних наук, професор П. Панченко).

Проблеми аграрних відносин в Україні у XX ст. розроблялися науковцями історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (науковий керівник — декан історичного факультету, доктор історичних наук, професор А. Слюсаренко). Значний вклад у розроблення проблеми вніс кандидат історичних наук, доцент Г. Сургай. Його концептуальні підходи, які визначили напрями історичних досліджень процесів, що відбувалися в українському селі у другій половині XX ст., до цих пір враховуються при написанні дисертацій, наукових праць та читанні лекцій. Певний напрям історико-наукознавчих досліджень проводиться науковцями кафедри історії України Національного університету біоресурсів і природокористування. Тут розроблявся комплекс наукових досліджень за загальною темою "Історичні та соціальні аспекти розвитку аграрних відносин в Україні" (науковий керівник — доктор історичних наук, професор Л. Беренштейн) [10, 11].

Розробленням важливих аспектів аграрних відносин в Україні у другій половині XX ст. займалися доктори історич-

них наук О. Бондарчук (Київ), М. Бушин (Черкаси), О. Гаврилюк (Київ), Л. Лавринович (Житомир), Л. Марчук, Г. Шарлай (Дніпропетровськ), В. Марочко, В. Шевченко (Київ), В. Шкварець (Миколаїв), С. Тимченко (Запоріжжя), О. Каденюк (Кам'янець-Подільський) та інші. За приблизними підрахунками, з проблем аграрних відносин в Україні за період 1955—1998 рр. дослідники захистили 50 докторських і 318 кандидатських дисертацій, опублікували 114 колективних та індивідуальних монографій, 78 збірників наукових праць, 978 брошур, майже 5 тисяч статей [10, 12]. На основі аналізу їхньої змістовної спрямованості можна умовно виділити чотири групи праць. До першої відносяться дослідження, в яких висвітлюються процеси розвитку сільського господарства у 50-х — першій половині 60-х рр. ХХ ст., коли зусилля були спрямовані на проведення аграрної політики, визначеної вересневим (1953) і лютнево-березневим (1954) Пленумами ЦК КПРС. Другу групу становлять праці, присвячені розвитку аграрного сектору відповідно до рішень березневого (1965) Пленуму ЦК КПРС, що охоплюють другу половину 60-х — 70-ті рр. До третьої групи відносяться праці, в яких розкриваються напрями та шляхи реалізації Продовольчої програми СРСР (80-ті — перша половина 90-х рр.). Четверту групу становлять праці, в яких досліджуються процеси в сільському господарстві з моменту прийняття Декларації про державний суверенітет і майже до кінця ХХ ст. (липень 1990 р. — 1998 р.).

Варто відзначити, що саме у період незалежної України розпочався процес цілком об'єктивного вивчення історії становлення та розвитку аграрних наук. Так, праці, що вийшли з друку на початку 90-х рр., характеризуються виваженим аналізом історії аграрної політики радянського уряду. Дослідження П. Панченка, В. Славова, В. Шмарчука та інших істориків спрямовані, в першу чергу, на визначення нових напрямів наукового пошуку, окреслення малодосліджених або взагалі недосліджених аспектів [19]. Питання історії розвитку вітчизняної аграрної науки вивчали М. Зубець, В. Бусол, О. Созінов та інші [21, с. 3—30]. Аналіз історичних праць, в яких відображено процеси в аграрній сфері у другій половині 90-х рр., проведено у відповідних розділах докторських дисертацій С. Васюти, О. Григоренка, В. Барана, О. Каденюка, кандидатських дисертацій Н. Гончарук, О. Кропивко, С. Падалки. Такий же аналіз здійснений у відповідному розділі праці М. Вегеша "Історичні монографії та дослідження" (1998). У 2000 р. видано працю "Історіографія, методологія та джерельна база досліджень аграрних відносин в Україні у другій половині ХХ століття", в якій було проаналізовано опубліковані роботи і дисертації істориків та економістів за 1966—1999 рр. Автори шляхом аналітичного розгляду положень та висновків відповідних праць, з урахуванням принципів методу співставлення, з'ясували якість, науковий рівень та об'єктивність результатів досліджень і виявили недостатньо вивчені проблеми. Відповідно з цим сформульовані рекомендації щодо подальшого дослідження аграрних відносин у сучасній Україні.

Для сучасних досліджень з історії аграрних наук (1999—2009) характерною ознакою є здійснення об'єктивного та неупередженого висвітлення аграрної історії України і, зокрема, історії вітчизняної аграрної науки. Основні етапи її розвитку, організації та управління нею, які видозмінювались відповідно до соціально-економічних і політичних умов, відображено у працях професора В. Вергунова [3]. Також проведено низку колективних комплексних наукових розвідок з вивчення наукового потенціалу окремих установ НААН України та історії розвитку досліджень з проблем окремих галузей аграрних наук [4]. Доречно зазначити, що в незалежній Україні історико-науковознавчі дослідження у період до і після 1999 р. здійснювалися насампе-

ред у рамках УААН (з 2010 р. — НААН України). Тут не лише готувалися кваліфіковані кадри для галузі, а й реалізувалися інтеграційні процеси у сфері аграрних наук. Згідно з чинним законодавством (частина 9 статті 15 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність"), на НААН України покладено координацію, організацію і проведення досліджень у галузі аграрної науки. Вчені академії щороку пропонують виробникам сільгосппродукції від 500 до 800 завершених наукових розроблень, а також від 250 до 280 патентів на винаходи і корисні моделі, застосування яких знижує собівартість продукції або поліпшує її якість [17, с. 4]. За останні роки розроблено і запропоновано для освоєння аграрні виробничі моделі зональних природоохоронних, ресурсо- та енергоощадних систем землеробства та ведення агропромислового виробництва в різних ґрунтово-кліматичних умовах країни, здатних забезпечити високу продуктивність агроєкосистем і отримання продукції високої якості.

У структурі НААН України вагоме місце займає Державна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України, що була створена згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 29 жовтня 2003 р. № 1697 на базі Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН, яка ще у 1998 р. отримала статус науково-дослідної установи. Наразі ДНСГБ НААН України є головною книгозбірнею сільськогосподарської літератури в Україні. Вона розглядається фахівцями за обсягом фондів як третя галузева бібліотека в світі — після Національної сільськогосподарської бібліотеки США та ЦНСГБ РАСГН (Росія). Нині до її структури входять три наукові центри: бібліотечно-інформаційних технологій та наукового опрацювання документів, документального забезпечення та збереження наукових фондів і центр історії аграрної науки, а також відділи науково-методичної роботи та архівів, автоматизації бібліотечних процесів і впровадження наукових розробок тощо [18, с. 3]. Нині у бібліотеці працює 64 наукових співробітники, серед них — 10 докторів, 20 кандидатів наук. Згідно з рішенням Президії УААН та Міністерства науки і освіти України у 2001 р. у бібліотеці відкрито аспірантуру за спеціальністю 07.00.07 — історія науки і техніки. На сьогодні підготовлено більше 50 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 — історія науки і техніки — та на здобуття наукового ступеня кандидата сільськогосподарських наук за спеціальністю 06.04.01 — історія сільськогосподарської науки. Нині при аспірантурі бібліотеки готують кандидатські дисертації 46 аспірантів та здобувачів наукового ступеня. Окрім того, при бібліотеці у 2005 р. було відкрито докторантуру, де ведеться підготовка п'яти докторських дисертацій. Постановою президії ВАК України від 9 січня 2002 р. за № 13—11/1 бібліотеку внесено до переліку провідних установ у галузі суспільних наук за спеціальністю 07.00.07 — історія науки і техніки.

Перспективність та актуальність історичних досліджень як одного із різновидів наукової діяльності ЦНСГБ було затверджено Постановою Президії УААН від 26 квітня 2001 р. "Про виконання Указу Президента про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України". З метою реалізації положень цього нормативно-правового документа в бібліотеці було організовано Центр історії аграрної науки (на базі сформованого ще у жовтні 1998 р. сектору історії аграрної науки), метою діяльності якого є проведення низки комплексних галузевих досліджень. Розвиток історико-науковознавчих досліджень, таким чином, є одним із пріоритетних завдань бібліотеки. Упродовж 2002—2009 рр. працівники ДНСГБ НААН України здійснили низку історичних досліджень, серед яких: "Історія започаткування, становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні", "Вивчення наукового потенціалу наукових установ УААН",

"Дослідження еволюції розвитку ґрунтообробного знаряддя" тощо [18, с. 3]. За час існування Центру історії аграрної науки зроблено вагомий внесок у проведення низки наукових досліджень з питань об'єктивного висвітлення історії становлення та розвитку сільськогосподарської науки та освіти в Україні. Його співробітниками підготовлено декілька фундаментальних видань, у яких розглядаються питання еволюції сільськогосподарської наукової думки: "Науковий потенціал Української академії аграрних наук" (2005), "Академік М. І. Вавилов і розвиток аграрної науки в Україні" (2005), "Сільське господарство України — від минулого до сьогодення" (2005), "Сільськогосподарський науковий комітет України (1918—1927)" (2006), "Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (1931—1935)" (2006), "Українська академія сільськогосподарських наук (1956—1962)" (2006), "Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки" (2006), "Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862—1927)" (2007) та інші [11, 17]. У результаті проведених досліджень виявлено та опубліковано ряд архівних і джерельних матеріалів з питань розвитку й управління аграрною наукою в Україні з фондів ДНСГБ НААН України, провідних бібліотек України, державних архівів тощо [15, с. 3].

Співробітники бібліотеки упродовж 1999—2009 рр. комплексно досліджували актуальні проблеми історії аграрної науки, освіти та техніки України, наукові напрями роботи установ НААН України на базі широкого кола різноманітних джерел і архівних фондів, періодици, статистичних матеріалів, наукової літератури тощо. У Центральному державному архіві вищих органів та управління України (ЦДАВО) продовжуються роботи з виявлення фондів за темами досліджень, окремі з яких дають уявлення про стан розвитку аграрної науки в різні історичні періоди. На основі архівних матеріалів розроблено схеми історичних етапів розвитку аграрної науки (1917—1931; 1931—1935; 1940—1956; 1956—1990 рр.) [18, с. 5]. Серед наукових видань з історії аграрних наук, які були опубліковані науковцями бібліотеки, за своєю науковою вагомістю виділяються монографії за редакцією академіка М. Зубця "Науковий потенціал Української академії аграрних наук" та багатотомна праця "Сільське господарство України — від минулого до сьогодення" [20].

У здійсненні науково-дослідних робіт ДНСГБ НААН України з відтворення неупередженої й об'єктивної історії української аграрної науки, освіти та техніки вагомий внесок належить відомим в Україні вченим: доктору економічних наук, професору, заслуженому діячеві науки і техніки України, академіку УААН та іноземному члену РАСГН В. Юрчишину; доктору сільськогосподарських наук, заслуженому працівникові сільського господарства України, члену-кореспонденту УААН С. Рижучу; доктору історичних наук, професору, заслуженому діячеві науки і техніки України П. Панченку; докторам історичних наук, професорам: В. Хижняку, В. Зленко, А. Коцуру, В. Кучеру, М. Журбі, В. Савчуку, В. Михайлоку; доктору сільськогосподарських і економічних наук, професору В. Власову; доктору біологічних наук, професору О. Пилипчуку; доктору сільськогосподарських наук, професору, іноземному члену РАСГН В. Глазку; доктору сільськогосподарських наук, професору І. Слюсарю; доктору фізико-математичних наук, професору, лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки М. Новікову; доктору сільськогосподарських наук, професору, лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки В. Шелепову; доктору сільськогосподарських наук, професору О. Тарабрину; доктору сільськогосподарських наук, професору, заслуженому працівникові сільського господарства України, директору ДНСГБ НААН України В. Вергуну та іншим вченим.

На базі ДНСГБ НААН України систематично проводяться конференції, присвячені історико-науковим дослід-

женням. Серед подібних заходів варто відзначити V Конференцію молодих вчених та спеціалістів "Історія освіти, науки і техніки в Україні", присвячену 125-річчю створення Полтавського інституту агропромислового виробництва ім. М. Вавилова УААН. Вона відбулася 28 травня 2009 р. у читальному залі бібліотеки (за матеріалами конференції видано збірник у двох частинах) [11, 12]. Загалом до оргкомітету конференції надійшло понад 90 доповідей, автори яких висвітлили результати проведених досліджень з історії аграрної науки, освіти і техніки; з проблем історії природознавства в Україні; із загальних питань становлення та розвитку вітчизняної науки, освіти і техніки; з інформаційно-бібліотечного супроводу галузевих наукових досліджень та питань розвитку аграрної освіти [11, с. 7].

Значна увага дослідженням розвитку вітчизняної аграрної науки приділяється на сторінках реферативного журналу (РЖ) "Агропромисловий комплекс України" [1]. Зокрема, висвітлено історію створення, розвитку і результати наукової роботи провідних науково-дослідних та освітніх установ мережі НААН України: Миронівського інституту пшениці ім. В. М. Ремесла, Селекційно-генетичного інституту НААН України, Львівської державної академії ветеринарної медицини ім. С. З. Гжицького, Інституту експериментальної клінічної ветеринарної медицини, Інституту ветеринарної медицини, Інституту винограду і вина "Магарач", а також Білоцерківської дослідної селекційної станції, Устимівської та Якимівської дослідних станцій, Кримської державної сільськогосподарської дослідної станції тощо. Велика кількість рефератів присвячена питанням історії економіки та організації агропромислового комплексу України, аграрної думки та економічних вчень, приватизації й аудиту. Знайшли своє відображення принципи і закономірності розвитку земельного менеджменту, питання земельних реформ, зокрема Століпінської реформи. Наявні й реферати щодо історії виникнення податкової системи за часів Київської Русі, а також розвитку зерновиробництва на півдні України. Наявні також праці, присвячені питанням становлення та розвитку сільськогосподарської екології, зокрема екологічні проблеми розвитку пореформеного АПК України, динаміки забруднення радіонуклідами сільськогосподарської та лісової продукції, ефективності позахисних лісосмуг з інтродукованих порід, планування адаптованого екологічно безпечного зрощення, екологічні основи перетворюючого впливу лісової рослинності на степове середовище та агроекологічні аспекти застосування добрив у польовій сівозміні. Висвітлено історичні особливості розвитку вітчизняної селекції основних сільськогосподарських культур, зокрема пшениці, картоплі, гречки, льону, хмелю, цукрового буряка, плодových, горіхоплідних, субтропічних, ефіроолійних культур, а також винограду, історія вирощування якого нараховує 2500 років.

У статтях РЖ відображені історичні етапи розвитку досліджень генетичної стійкості рослин щодо збудників особливо небезпечних хвороб, а також історія розроблення методів боротьби з вірусами рослин в Україні. В історичному аспекті в аналітичних статтях розглядаються ключові етапи розвитку генетичної науки, зокрема в Україні, її досягнення у другій половині ХХ ст. Цікаві матеріали відображено з історії селекції і використання стародавніх сортів і їхніх нащадків у родовах сучасних зернових, цукрового буряка, винограду та інших українських сільськогосподарських культур. Низку статей присвячено питанням виникнення та теперішнього розвитку лісокультурної справи, лісової типології, степового лісорозведення на Півдні України, вирощування лісових культур — сосни, дуба, бука, селекції та генетики лісових деревинних порід в Україні, а також проблемі оптимізації лісистості, моніторингу гірських лісів Українських Карпат тощо. У матеріалах журналу ви-

світлюються історичні аспекти розвитку вчення про генетику, селекцію і біотехнологію у тваринництві, походження, методи розведення і збереження генофонду порід великої рогатої худоби, а також страусівництва — нової перспективної галузі птахівництва; відзначається також пріоритет вітчизняних вчених у галузі зооінженерії, історія якої сягає ще XVIII ст. [1].

Серед рефератів у РЖ "Агропромисловий комплекс України" відображено дослідження з історії розвитку конярства на теренах України, яке має свої витoki із часів трипільської культури, а також ветеринарної лікувальної справи праукраїнців, які добре знали лікарські рослини, були здібними хірургами. Пізніше, вже в наші часи, ця практика відіграла визначальну роль — першими академіками в галузі ветеринарної науки стали українці (А. Яновський, Г. Прозоров). Багато відомих українських ветеринарів-емігрантів зробили значний внесок у розвиток ветеринарної освіти та науки зарубіжжя. Їхні наукові досягнення увійшли до "золотого фонду" світової ветеринарної медицини. Варто зауважити, що успішному вирішенню проблеми всебічного висвітлення історичної тематики може сприяти активніше надходження першоджерел із науково-дослідних і освітніх установ мережі НААН України і Мінагрополітики.

Історико-науковознавчі дослідження у сфері аграрних наук в Україні передбачають вивчення історії установ сільськогосподарської галузі. Для того, щоб дослідити етапи розвитку й управління аграрною наукою, академік В. Буркат, доктор історичних наук М. Слободяник, професор В. Вергунов і кандидат економічних наук З. Кіраль розробили анкету для установ НААН України та інших аграрних організацій, яка складається з восьми блоків: адміністративного, історичного, описового (видів і форм діяльності установи), бібліографічної інформації, персоналогічної інформації та інших [16, с. 104]. Анкету було розіслано у 350 науково-дослідних установ та організацій УААН, Мінагрополітики України, навчальних закладів аграрного профілю. Крім того, у ДНСГБ НААН України розроблено програму, відповідно до якої створювалася Національна інформаційна база даних з історії започаткування, становлення та розвитку науково-дослідних установ, організацій УААН, Мінагрополітики України, аграрних закладів освіти. Ознайомлення з Національною інформаційною базою, зокрема із третім блоком (описовим), де висвітлювалися напрями наукових досліджень установ, організацій, дає змогу іншим науково-дослідним закладам не витрачати державні кошти на те, що вже досліджено аграрною наукою. Ознайомлення з четвертим блоком "Бібліографічна інформація" уможливує налагодження обміну результатами наукових досліджень, передовим досвідом й ефективну координацію наукової діяльності. Крім того, створена інформаційна Національна база даних висвітлює здобутки вчених-аграрників, які зробили значний внесок у розвиток науки. Блок персоналогічної інформації в Національній інформаційній базі (п'ятий блок анкети) відіграє велику роль у швидкому наданні науковцям, викладачам вищих закладів освіти аграрного профілю та іншим користувачам інформації про видатних вчених та їхні здобутки в аграрній науці. Детальні біобібліографічні дані про видатних вчених необхідні, зокрема, для проведення історико-науковознавчих досліджень [14, с. 78]. Велике значення для науки має відображення патентних фондів наукових установ, організацій НААН України, Мінагрополітики України, навчальних закладів аграрного профілю (шостий блок). Патенти мають у своїй основі певні наукові дослідження, а їхня кількість відображає результативність прикладної науки і ступінь інтернаціоналізації внутрішнього ринку інтелектуальної власності. Вивчення патентів у Національній інформаційній базі дає змогу рціонально використовувати державні кошти, уникнути їхнього витрачання на підтримку псевдоінновацій, які вдосконалюють застарілі покоління

техніки, консервуючи технологічну відсталість і низьку конкурентоспроможність вітчизняної продукції.

Дослідження проблем аграрної історії здійснюються не лише в НААН України, а й у дослідних установах регіонів країни. Упродовж 1990—2000-х рр. у різних областях відбулися всеукраїнські симпозиуми з проблем аграрної історії. Так, у I Всеукраїнському симпозиумі (10—12 жовтня 1996 р.), який було організовано на базі Уманської сільськогосподарської академії, взяли участь науковці з Києва, Донецька, Харкова, Черкас, Умані, Ужгорода, Львова, Запоріжжя, Івано-Франківська, Сімферополя та інших міст України. Учасників другого і подальших симпозиумів з проблем аграрної історії приймали Черкаси. Головою оргкомітету був професор А. Морозов, а організаційне забезпечення взяли на себе історичні кафедри, передусім новітньої історії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. А от секційні засідання III симпозиуму (травень 2001) проводилися на базі Інституту садівництва ім. Л. П. Симиренка в Млієві (Городищенський район Черкаської області), а учасники V симпозиуму, який також проходив на Черкащині у жовтні 2004 року, вивчали досвід роботи господарств Чернобаївського району.

Місцем проведення VI Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії (16—17 березня 2006 р.) став провідний виш Шевченкового краю — Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. У роботі його секцій ("Століпінська аграрна реформа та революційний процес 1917—1920 рр.", "Аграрний розвиток українських земель від середньовічних часів до середини XX ст.", "Аграрні проблеми України другої половини XIX — початку XX ст.: соціальний розвиток села, господарське життя, поширення сільськогосподарських знань та освіти серед населення", "Соціальні, економічні та культурні процеси в українському селі радянської доби") взяли участь науковці з Києва, Харкова, Львова, Черкас, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Тернополя, Сімферополя, Чернігова, Умані, Переяслава-Хмельницького та інших міст України.

Історико-науковознавчі дослідження в аграрних науках мають свої методологічні особливості. Як наука, що носить інтегральний, комплексний характер, історія використовує практично всі методи гуманітарних наук — політологічний, економічний, соціологічний, філософський тощо [10, 18]. З розвитком історико-науковознавчих досліджень в аграрних науках у незалежній Україні безпосередньо пов'язане формування джерельної бази означених досліджень. Це було викликано потребою в інформаційному забезпеченні науки, актуалізацією знань, які впродовж тривалого часу не залучалися до наукового обігу. Цінним історичним джерелом вітчизняної аграрної науки є відомчі довідники органів радянської влади. Крім того, історія науки та діяльності кожної сільськогосподарської установи України відобразилася у галузевих архівах установ і президії НААН України. Разом з бібліотечними фондами закладів, загальними фондами ДНСГБ НААН України вони становлять важливе джерело для наукового вивчення історії аграрної науки.

Історико-науковознавчі дослідження у сфері аграрних наук у формі робіт з сільськогосподарського джерелознавства були ініційовані ще на початку 1930-х рр. М. Вавиловим. Він прагнув сформувати галузеву систему довідників з історії науки як компонентів її джерельної бази. Відтак Микола Іванович брав активну участь у підготовці "Енциклопедії сільськогосподарського источниковедения". Науковець запропонував таку серію видань комплексних бібліографічно-джерелознавчих довідників: "а) источники с.-х. библиографии; б) периодическая с.-х. печать, ежегодники и энциклопедии; в) первоисточники с.-х. статистики, законодательства <...>; г) работы учреждений и организаций, занятых в сельском хозяйстве или имеющие в своем составе с.-х. сектор (с.-х. опытные станции, ученые учреждения и учебные заведения, музей, библиотеки и библиографические организации);

д) с.-х. карти и атласы; е) с.-х. терминология" [2, с. 40]. На думку В. Бурката та М. Слободяника, першим джерелознавчим доробком періоду незалежної України, метою якого було зменшення кількості "білих плям" в історії аграрної науки нашої країни, стала серія видань "Українські вчені-аграрії ХХ століття", започаткована академіками М. Зубцем і В. Буркатом [2, с. 39]. У період до 1999 р. перелік означених досліджень розширився за рахунок книг "Вчені-селекціонери у тваринництві" і "Вчені у галузі тваринництва" [5, 6].

Науковці ДНСГБ НААН України здійснюють ретельний аналіз такої важливої складової історико-науковознавчих досліджень, як роль бібліографії у вивченні історії аграрних наук. Зокрема В. Дерлеменком та Т. Дерлеменко з'ясовано, що сутність процесу відтворення історії аграрної науки полягає в тому, що дослідником створюється модель (ідеальна, здебільшого описова), яка вимагає документів, в яких ці описи уміщуються. Відомості про документи, у свою чергу, відбиваються у різноманітних бібліографічних посібниках, у тому числі бібліографічних покажчиків першого і другого ступенів як на паперовому носії, так і на компакт-дисках (CD) та інших носіях. Бібліографічні записи про документи та їхні повні тексти зосереджені у фондах бібліотек та інших інформаційних установ, зокрема в електронних бібліографічних, реферативних і повнотекстових базах і банках даних [7, 13]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що сутність процесу відтворення історії аграрної науки полягає у моделюванні, яке неможливо здійснювати без наукової сільськогосподарської бібліографії. Водночас фундаментальні наукові дослідження з питань відтворення історії аграрної науки за допомогою засобів сільськогосподарської бібліографії ні в Україні, ні за її межами не здійснювались, зокрема не досліджувався взаємозв'язок між історією аграрної науки та сільськогосподарською бібліографією, а також процес створення ідеальних (описових) моделей для відтворення подій і процесів історії аграрної науки з використанням сільськогосподарської бібліографії. Звісно, що треба поглиблено вивчати історію аграрних наук в Україні. На жаль, становлення історико-науковознавчих досліджень в аграрній сфері не отримало свого належного місця у Концепції наукового забезпечення установами НААН України розвитку галузей агропромислового комплексу України у 2011—2015 рр. [17]. Потребує подальшого вивчення історія вітчизняних наукових установ аграрного профілю. Незважаючи на активні біографічні дослідження, що здійснювались в ДНСГБ НААН України, багато постатей української аграрної науки все ще перебувають у забутті. Актуальним також є продовження дослідження внеску вчених-аграріїв України у науково-технічний прогрес нашої країни. Серед інших перспективних напрямів історико-науковознавчих досліджень в аграрних науках постає комплексний загальнодержавний облік сільськогосподарських установ нашої держави, які існували впродовж ХХ ст., що враховував би відомості про місцезнаходження, історію установи, реорганізацію, напрями її діяльності тощо. Важливим та перспективним є складання біографічного словника українських вчених-аграріїв кінця ХІХ—ХХ ст., зведеного довідника наукових установ, інститутів, організацій, дослідних станцій тощо.

Зацікавленість проблемами історії українського селянства останнім часом помітно зростає. Це зумовлено, напевно, тим, що, проголосивши незалежність, молода Українська держава, значну частину населення якої становлять сільські жителі, усвідомлює невідкладність і невідворотність формування аграрної економіки, побудованої на ринкових відносинах. Хоча навряд чи можна сподіватись, що процес оновлення аграрних структур завершиться швидко, а нові форми виробничих відносин негайно прокладуть собі дорогу. Здеморалізоване, понівечене українське селянство важко стає на ноги, з великими труднощами вчиться жити вільно і самостійно.

Список використаних джерел та літератури

1. *Агропромисловий комплекс України* : реферат. журн. / УААН, ДНСГБ ; голов. ред. Зубець М. В. — К., 2001—2010.
2. *Буркат В.* Сучасний стан і перспективи розвитку джерельної бази історії аграрної науки України / В. Буркат, М. Слободяник // *Бібліотечний вісник*. — 2000. — № 1. — С. 38—43.
3. *Вергунов В. А.* Академізація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи : історико-науковий аналіз / В. А. Вергунов // *Нариси з історії природознавства і техніки*. — 2005. — Вип. 45. — С. 167—182 ; *Вергунов В. А.* Основні історичні етапи розвитку та управління аграрною наукою України / В. А. Вергунов // *Історія української науки на межі тисячоліть* : зб. наук. пр. — 2001. — Вип. 6. — С. 29—33.
4. *Вергунов В. А.* Науковий потенціал Української академії аграрних наук : монографія / В. А. Вергунов [та ін.] ; за наук. ред. М. В. Зубця. — К. : Аграр. наука, 2005. — 176 с. ; *Щебетюк Н. Б.* З історії утворення Української академії сільськогосподарських наук / Н. Б. Щебетюк // *Історія української науки на межі тисячоліть* : зб. наук. пр. — 2003. — Вип. 13. — С. 232—237.
5. *Вчені у галузі тваринництва* / [наук. ред. Г. О. Богданов, В. П. Буркат]. — К. : Аграр. наука, 1999. — 423 с.
6. *Вчені-селекціонери у тваринництві* / [наук. ред. Г. О. Богданов, В. П. Буркат]. — К. : Аграр. наука, 1997. — 249 с.
7. *Дерлеменко В. В.* Сутність відтворення явищ історії аграрної науки і роль бібліографії в цьому процесі / В. В. Дерлеменко, Т. Ф. Дерлеменко // *Історія науки і біографістика*. — 2007. — № 1. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/inb/2007-1/07dvvbcr.pdf>. — Назва з екрана.
8. *Завальнюк О. М.* Новітня аграрна історія України / О. М. Завальнюк, І. В. Рибак. — Кам'янець-Подільський : Абетка-нова, 2004. — 288 с.
9. *Зайцева Л. А.* Еволюція сільськогосподарської діяльності як комплексна проблема історії науки / Л. А. Зайцева // *Історія науки і біографістика*. — 2007. — № 1. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/inb/2007-1/07zlapin.pdf>. — Назва з екрана.
10. *Історіографія, методологія та джерельна база досліджень аграрних відносин в Україні у другій половині ХХ століття* / Л. Ю. Беренштейн [та ін.]. — К. : НАНУ, 2000. — 135 с.
11. *Історія освіти, науки і техніки в Україні* : матеріали П'ятої конф. молод. учених та спеціалістів (Київ, 28 трав. 2009 р.) / УААН, ДНСГБ. — К. : Держ. наук. с.-г. б-ка, 2009. — Ч. 1. — 195 с.
12. *Історія освіти, науки і техніки в Україні* : матеріали П'ятої конф. молод. учених та спеціалістів (Київ, 28 трав. 2009 р.) / УААН, ДНСГБ. — К. : Держ. наук. с.-г. б-ка, 2009. — Ч. 2. — 23 с.
13. *Каргіна О. В.* Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН і бібліотеки науково-дослідних установ УААН на шляху створення сучасної Аграрної енциклопедії / О. В. Каргіна // *Агроінком*. — 2003. — № 1/2. — С. 55—57.
14. *Кірпаль З. П.* Створення Національної бази даних з історії наукових установ, організацій : Українська академія аграрних наук / З. П. Кірпаль // *Історія української науки на межі тисячоліть* : зб. наук. пр. — 2001. — Вип. 6. — С. 76—82.
15. *Кірпаль З. П.* Вивчення та створення історії аграрної науки України / З. П. Кірпаль // *Історія освіти, науки та техніки в Україні* : Перша конф. молод. вчених та спеціалістів : тези доп. та повідомл. / УААН, ДНСГБ, АН Вищої школи України, Відділ історії освіти, науки і техніки. — К., 2002. — С. 3—10.
16. *Кірпаль З. П.* Національна інформаційна база даних з історії створення наукових установ УААН, Мінагрополітики України, навчальних закладів аграрного профілю / З. П. Кірпаль // *Історія освіти, науки і техніки в Україні* : матеріали Другої конф. молод. вчених та спеціалістів, Київ, 27—28 трав. 2004 р. / УААН, ДНСГБ. — К., 2004. — С. 103—107.
17. *Концепція наукового забезпечення установами УААН розвитку галузей агропромислового комплексу України в 2011—2015 роках* / М. В. Зубець [та ін.]. — К. : [б. в.], 2009. — 23 с.
18. *Наукові публікації Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук, 2001—2007 рр.* : бібліогр. покажч. наук. вид. та публ. співробітників б-ки / УААН, Держ. наук. с.-г. б-ка ; уклад.: В. А. Вергунов [та ін.]. — К. : ННЦ ІАЕ, 2008. — 187 с.

19. Панченко П. П. Сторінки історії України ХХ століття : (укр. село: поступ, сподівання, тривоги) / П. П. Панченко. — К. : ІСДО, 1995. — 232 с. ; Панченко П. П. Аграрна історія України : навч. посіб. / П. П. Панченко, В. П. Славов, В. А. Шмарчук. — К. : Просвіта, 1996. — 360 с.
20. Сільське господарство України — від минулого до сьогодення. У 4 т. Т. 1. Землеробство України: від праслов'ян через події ХІХ і ХХ століть до наших днів / М. В. Зубець [та ін.]. — К. : Аграр. наука, 2005. — 275 с. ; Науковий потенціал Української академії аграрних наук : монографія / В. А. Вергунов [та ін.]. — К. : Аграр. наука, 2005. — 176 с.
21. Українська академія аграрних наук, 1991—1995 / О. О. Созінов [та ін.]. — К. : УААН, 1996. — 264 с.
22. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова бібліографія в історії і сучасності України / В. С. Чишко. — К. : БМТ, 1996. — 240 с.

Проанализированы особенности становления и развития историко-научных исследований в сфере аграрных наук в независимой Украине. Исследованы научный потенциал отдельных учреждений Национальной академии аграрных наук Украины, в частности Государственной научной сельскохозяйственной библиотеки, достижения и результаты научных исследований по истории аграрных наук.

The peculiarities of formation and development of historical research in agricultural sciences in independent Ukraine. Scientific research potential of individual institutions of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, including the State Scientific Agricultural Library, achievements and results of scientific studies of the history of Agricultural Sciences.

Надійшла в редакцію 8 жовтня 2011 року